SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

Editor

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

Уредник
академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД 2018

ПИШЧЕВА МОДЕРНОСТ И КРИТИЧАРСКИ ХОРИЗОНТ ОЧЕКИВАЊА – ЗБИРКА *ЛИЦА* ИВЕ АНДРИЋА

СЛАЂАНА ЈАЋИМОВИЋ*

С а ж е т а к. – У раду је указано на известан поетички заокрет који је у прози Иве Андрића назначен објављивањем збирке *Lica* 1960. године. Приповетке које писац издаје у овој својој последњој за живота објављеној збирци умногоме се разликују од претходног пишчевог приповедног опуса. Отуда је можда разумљив (али не и сасвим прихватљив) отпор критичке јавности да прихвати и разуме ову позну Андрићеву прозу. Посебна пажња биће посвећена првим критикама *Lica* из пера Зорана Гавриловића, Петра Џаџића и Предрага Палавестре, а које су парадигматичан показатељ о размимоилажењу вредности и значења нове Андрићеве прозе и критичарског хоризонта очекивања. Називајући је књигом пишчевих „рестлова", збирком прича у којима велики писац „одмара свој дух и доколицу", критичари сведоче о једном чврсто утемељеном суду о Андрићу као писцу епске ширине и снаге, утврђеног тематског корпуса, који није допуштао да се нове вредности и нов сензибилитет препознају у позном Андрићевом приповедању. У овој брижљиво компонованој збирци, велики писац хотимично се окреће краћој прозној форми, епски распон сужава а наглашава лирски сензибилитет и суптилност у обради нових, за Андрића мање типичних мотива и садржаја.

Кључне речи: поетички заокрет, модернистички елементи, лиризација прозе, фрагментаризација, Зоран Гавриловић, Предраг Палавестра, Петар Џаџић

Последња књига коју је Иво Андрић за живота објавио, ако изузмемо издања *Сабраних дела* и различите изборе приповедака, јесу *Lica* у издању загребачке Младости. Од када је ова збирка приповедака изашла 1960. године писац ће своје приче објављивати једино у књигама изабраних приповедака, у оквиру *Сабраних дела* или их штампати у периодици. Збирку чини двадесет једна приповетка: „Лица", „Прича о соли", „Разговор", „Бајрон у Синтри", „Лов на тетреба", „Коса", „Зими", „Сан и јава Под грабићем", „У завади са светом", „Излет", „Свечаност", „Штрајк у ткаоници ћилима", „На сунчаној страни", „Сунце", „На државном

* Учитељски факултет, Универзитет у Београду, sladjana.jacimovic@uf.bg.ac.rs

имању", „Речи", „Разарања", „Ђорђе Ђорђевић", „На стадиону", „Игра" и „Летовање на југу". Како је и на крају збирке, у напомени уредништва наглашено наведене приповетке до *Лица* нису ушле ни у једну збирку Андрићевих приповедака, уз изузетак две приповетке: „Косе" и приповетке „Сан и јава Под грабићем" (обе приповетке објављене су претходно у три избора приповедака Иве Андрића: *Изабраним приповеткама* у издању Новог покољења (1951), избору *Под грабићем: приповетке о животу босанског села*, издање Сељачке књиге (1952) и у *Одабраним приповеткама, књ. 2*, Српска књижевна задруга (1954). Такође све приповетке, са изузетком једне, пре издања у *Лицима* претходно су објављене у периодици, по листовима и часописима, и то, готово по правилу, најчешће у празничним издањима. Једино је приповетка „Свечаност" први пут објављена управо у *Лицима*.

Јасно је да се *Лица* појављују у тренутку када је Иво Андрић стекао статус неприкосновене величине српске књижевности, у времену када је његова вредност вишеструко потврђена и несумњива, а наклоност критике и шире друштвене јавности доведена до нивоа дубоког поштовања његовог књижевног опуса. Чекало се још највеће светско признање које ће коначно потврдити место Иве Андрића у изабраној групи светских класика. Али у тој години између објављивања последње Андрићеве књиге и доделе Нобелове награде за књижевност, писац, за кога се с разлогом говорило да му је критика наклоњена, доживеће за своју нову збирку приповедака низ оспоравајућих критика, прецизније речено опорих књижевних мишљења у којима је наглашено извесно јасно исказано разочарање последњом пишчевом књигом. Неки од најзначајних критичара прошлога века, који су тада тек били прешли тридесету годину, оценили су *Лица* као књигу која не испуњава висок ниво претходних Андрићевих дела, те код читаоца изазива осећај незадовољства и нелагодности. Зоран Гавриловић, Предраг Палавестра и Петар Џаџић у распону од мање од месец дана, у својим приказима писаним непосредно по објављивању *Лица*, оштро ће указати на све оно што у овој збирци приповедака изневерава њихова висока очекивања од великог писца. У нашем времену њихова оштрина обрачуна са писцем кога су изузетно ценили и, касније, о њему написали неке од својих најзначајнијих студија, не може а да нас донекле не задиви смелошћу ипак младих критичара да јасно искажу овакав став о признатом класику. Са друге стране, када се сагледа последња Андрићева збирка не може, истовремено, и да не зачуди претераност њиховог негодовања пред прочитаним приповеткама – као да оно не говори само о *Лицима* него, можда и више, о критичарском хоризонту очекивања који није дозвољавао да се извесни поетички заокрет који Андрић прави при крају свог књижевног века прихвати и разуме. После врхунских романа и епски развијених приповедака чита-

оци и критика нису могли да прихвате „малу збирку малих приповедака“[1] како је сам писац у преписци са издавачем Григором Витезом назвао своју последњу збирку. Односно, како Цацић у већ првој реченици свог текста објављеног у *Политици* 19. јуна 1960. године неувијено и помало грубо истиче: „Ово није Андрић из *Проклете авлије, На Дрини ћуприје*, „Моста на Жепи“, „Аникиних времена“ и других значајних дела на која најпре мислимо када о њему говоримо“[2]. Пасус који следи у овако недвосмислено оспоривачки започетој критици само додатно продубљује основни тон који стиче додатну тежину изречен на самом почетку приказа: „*Лица* су претежно књига Андрићевих `рестлова`: скица појединих осећајних тренутака реализованих непретенциозном руком хроничара; записа о људима чија `лица` спасава од заборава човекољубива топлина пишчевог унутрашњег погледа; података о животу и животима из једне од споредних картотека ауторовог емотивног и мисаоног искуства, где се најчешће региструје материјал литерарних полусировина. Са мало смелости могло би се рећи да човек који је написао *Проклету авлију* и „Мост на Жепи“ оваквим текстовима одмара свој дух и испуњава сопствену доколицу“.[3] Закључити на почетку текста да је последња Андрићева књига збирка скица и „рестлова“ свакако указује на чињеницу да су размимоилажења између критичаревог очекивања и онога што као вредност проналази у књизи велика и дубока.

Ништа мање благ у својој оцени није ни Предраг Палавестра у тексту објављеном у *Књижевним новинама* 17. јуна. И његов приказ *Лица* од прве реченице удара у „средиште ствари“, односно наглашава исту врсту својеврсног разочарања које корен има у подлози високе мере до тада упознате Андрићеве литературе: „Најновија књига приповедака Ива Андрића неће задовољити ни читаоце ни критичаре. Све њене субјективне вредности, којима би многи писац можда с правом могао

[1] У архивској грађи Задужбине Иве Андрића чува се преписка коју је писац водио пре свега са Григором Витезом, уредником у издавачком предузећу Младост, као и уговори у вези са овим издањем, а под сигнатуром ИА 595. Преписка почиње још 7. јула 1958. године Витезовим писмом у којем он, у име редакције, изражава жељу да у оквиру своје издавачке куће објави једну нову Андрићеву књигу, те да су спремни да стрпљиво сачекају рукопис великог писца. Иво Андрић му одговара већ 20. јула писмом у којем каже да би врло радо објавио једну књигу у Загребу и то код Младости и да то мада не би било нешто „сасвим, сасвим ново“, у питању су приповетке које нису превише познате тамношњој читалачкој публици. Већ у септембру 1959. године збирка је већ спремна што се види из Витезовог писма упућеног Андрићу (Андрићево претходно писмо Витезу није сачувано), те да ће уредник доћи у Београд по рукопис или му сам писац поштом може послати рукопис. Витез наглашава да се радује „малој збирци малих приповедака“, стављајући ово одређење под наводнике, што је знак да је сам Андрић тако о својој новој збирци писао у претходном писму.

[2] Цацић, Петар, „Иво Андрић: *Лица*“, *Политика*, бр. 16811, 19. јун 1960, стр. 16.

[3] *Исто*.

да се поноси и које би му, да парадокс буде већи, вероватно прибавила и извесна признања, добиће много мању цену само зато што се од њеног писца очекивало нешто више, снажније и стаменије. Њој ништа неће бити опроштено зато што ју је написао велики и драг писац".[4] Андрићу „не опрашта" ни Зоран Гавриловић у критици објављеној у *Борби* 5. јуна 1960. године. У истом духу он започиње образлагање својеврсног чуђења и затечености над новим делом великог писца. Јер од писца који је дубоко зашао у седму деценију живота очекивало се нешто снажније и аутентичније, али не у смислу аутентичности као новине у приповедној форми и начину тематске реализације, већ као потврђивања до тада досегнуте мере приповедног израза и епске снаге на које је Андрић навикао своје критичаре и читаоце. „Добар, расан писац", почиње свој осврт Гавриловић, „оставља свој интимни печат и на оним делима која имају мању вредност, која су прављена без напора, лако, за неку прилику или као мале скице будућих већих остварења".[5] Тако се, већ по објављивању, *Lica* стављају по страни од осталог Андрићевог опуса, можда насупрот њему као пример једне силазне линије његовог књижевног стварања, као својеврсан вид предаха или замора који је писац досегавши врхове уметничке вредности себи допустио. Наравно, ниједан од критичара не пропушта да напомене да све оно што чини лепоту Андрићевог писања – стилска дотераност реченице, филозофски мир мудраца, дубина опсервације и запажања – остаје и у *Лицима* присутно као трајни печат ауторовог рукописа. Односно, како Зоран Гавриловић у поменутом тексту каже „већина приповетки у овој збирци и јесу и нису Иво Андрић и јесу и нису литература на коју нас је он сам навикао".[6] Чини се да суштина отпора критике да прихвати последњу Андрићеву књигу и лежи у *навици* очекиване и досегнуте мере његове прозе. Као да Андрићу, и једино њему, није било допуштено да иде испод ње, а можда је прецизније рећи изван ње – изван свега онога што се у међуратним и послератним деценијама утврдило као непромењива константа његовог књижевног израза. Узрок неприхватања а рекли бисмо донекле и неразумевања нових приповедака као да је утемељена, наизглед парадоксално, у превеликој наклоности његових тумача према ономе што чини тежишни део Андрићеве прозе. Изгледа као да је критика остала на неки начин вернија Андрићу него он сам себи и због тога се у својој пристрасној и готово уцењивачкој љубави према великану осетила готово изневерена и наведена да брани писца од сопствене потребе да пише другачије („читалац најновију књигу Андрићевих приповедака испушта из руку незадовољан и пома-

[4] Palavestra, Predrag, „Kobna obaveza velikih", *Književne novine*, br. 121, 17. jun 1960, str. 3.

[5] Гавриловић, Зоран, „Иво Андрић: *Лица*", *Борба*, бр. 132, 5. јун 1960, стр. 10.

[6] *Исто.*

ло преварен, верујући да ће му се писац поново вратити онаквог каквог воли, поштује и прихвата као своју вредност“[7]).

Треба нагласити да је једини критичар који те године[8] устаје у одбрану последње Андрићеве књиге Мидхат Бегић са дужим приказом у септембарском броју часописа *Izraz*. Осврћући се на пријем *Лица* у књижевној јавности, Бегић брани пишчеву слободу да буде другачији од онога што се од њега очекивало, говорећи о извесном несувислом сажаљењу према писцу који није погодио критичареву мету: „Oduvjek je u našoj, naročito srpskoj, kritici bilo tog nadmetačkog iz sporta pozajmljenog sistema po kojemu književnik, kao atleta na vratilu, ima ili da prebaci svoju sopstvenu mjeru ili da se povuče sa književnog igrališta, među publiku. Ima u tome opravdane mladenačke žudnje za promenom i obnovom, ali to sportsko raspoloženje, preneseno na kritiku, skraćuje postupak oko analize književnih osobenosti, nestrpljivo dijeli oznake i žustro klasira djela i književnike [...] Piscu nameće obaveze njegovo ime, ali on ima i ponešto prava i slobode u upotrebi pera“.[9] Андрић је, судећи по већини критичара, својим високим статусом изгубио право на слободу да буде другачији.

Јер свакако не може се рећи да нема и истине у ономе што су уочили први критичари, а и други који су се својим понајпре оспоравајућим судом јавили након објављивања *Лица*. Поменимо само приказе Мире Боглић у *Vjesniku* у којем се, у истом тону разочараног читаоца, указује на фрагментарност *Лица* („Kad nam se djelo jednog omiljenog pisca javlja u fragmentima, možda čak i bilješkama, nećemo moći osjetiti punu mjeru zadovoljstva, što nam njegov opus inače pruža“[10]) или, са више прихватања писан кратак осврт на збирку Милисава Мирковића у *Mladosti* („Knjiga Andrićevih noveleta, zapisa i crtica samo prividno manifestuje 'laki ton' umetnika u časovima dragocene dokolice i pripreme za skok, za napor ka novim mostovima, novim skelama, među kojima vri život jedne bosanske Atlantide“[11]). Тачно је уочено да су пред читаоцем приповетке краће форме, другачијег сензибилитета, без оне епске ширине и свеобухватности

[7] Palavestra, Predrag, *nav. delo*, str. 3.

[8] Наглашавамо да смо у тексту узели у обзир годину у којој су *Лица* објављена, односно прве критике ове збирке, талас претежно негативних критика који ће престати да буде активан доделом Нобелове награде за књижевност. Већ 1962. године у зборнику *Иво Андрић* Војислав Ђурић ће у тексту „Најновија Андрићева проза“ већма похвално писати о *Лицима*, наглашавајући „лирско-сликарске проседее“ у овим приповеткама, односно указујући на пишчево „потискивање фабуле и нарације“ којим се упућује на његову „способност да иде путевима тражења и налажења нових видова обликовања“. (Војислав Ђурић, „Најновија Андрићева проза“, зборник *Иво Андрић*, Институт за теорију књижевности и уметности, Београд, 1962, стр. 131–149)

[9] Begić, Midhat, „Ivo Andrić: *Lica*“, *Izraz*, br. 9, septembar 1960, str. 211.

[10] M. B. „*Lica* Ive Andrića“, *Vjesnik*, 9. jun 1960, str. 8.

[11] M. M. „Ivo Andrić *Lica*“, *Mladost*, god. V, br. 190, 1. jun 1960, str. 6.

у литераризовању егзистенције људског бића у просторима ненаклоњене историје. Тачно је и да у последњој Андрићевој збирци нећемо наћи приповетку сличну „Аникиним временима", „Мари Милосници", „Мосту на Жепи" или „Мустафи Маџару". Али чини нам се да је сам Андрић имао потребу да у збирци „малих приповедака", које су настајале у распону од четврт века (приповетка „Бајрон у Синтри" први пут је објављена још 1935. године), изађе изван оквира дотадашњег писања. Овакав својеврсан поетички заокрет назначен је у првој пролошкој приповеци „Лица" – јунаци ових приповедака најчешће нису изузетни појединци у трагичности своје судбине, већ ликови чији су животи ухваћени у тренутку, некад и наизглед сасвим обичном, али у којем се сажима читава једна симболички наглашена људска егзистенција. Отуда је пребацивана фрагментарност у изразу у ствари један вид покушаја модернизације Андрићеве прозне структуре на уштрб развијене фабуларности његових најпознатијих епских остварења. Сировост грађе, скица уместо заокружености и развијености тематског корпуса били су хотимично изабрани путеви обликовања приповедног текста којим се на другачији начин причала вечна андрићевска прича о људској природи, успонима и понорима бића, моћи и немоћи појединца, причи и причању. Јер лице, појединац, а не историја и њена далекосежна и дубока померања, стоји у фокусу приповедачеве пажње. Тежиште се, више него што смо од писца навикли да очекујемо, помера ка унутра, ка трептајима бића – односно, како тачно поентира свој текст М. Бегић: „To nije realizam opisa i spoljašnjih podataka već svijesti o suštinama međuljudskih odnosa i poremećaja".[12] Као да се, на неки зрео начин, писац на појединим местима враћа лиризму из својих првих књига, узглобљујући га у прозно ткиво те му на тај начин мекша и разводњава епску подлогу. „Блага раздвојеност" и „магличаста неодређеност" које Предраг Палавестра препознаје у *Лицима*, али одбија да их прихвати већ их маркира каоману која ствара „утисак промашености"[13], проистичу из промењеног пишчевог фокуса и покушаја да се својеврсне модернистичке нити у обликовању прозног текста активирају у „малој збирци малих приповедака".

Иво Андрић је у разговору из 1967. године објављеном у *Вечерњим новостима* о краткој причи, кратко, исказао свој суд, можда посредно и бранећи своју последњу књигу: „Увек је било тешко написати кратку причу. Праву кратку причу, не инсерт из романа, не медитацију... Онакве какве су Саројанове, Штајнбекове, Хемингвејеве и пре свега, Чеховљеве. Јер, кад смо ту, морамо признати да је све почело од Чехова".[14] Ус-

[12] Begić, Midhat, *nav. delo*, str. 216.

[13] Palavestra, Predrag, *nav. delo*, str. 3.

[14] „Мале тајне великог неимара", разговор са Ивом Андрићем, *Вечерње новости*, 23. јул 1967, стр. 9.

мереност на детаљ, исечак из животне стварности у којем се сублимира суштина егзистенцијалне празнине, укрштање димензије наизглед баналне свакодневне ситуације (видети, рецимо, приповетке „Зими“, „Коса“, „Разговор“, „Сан и јава Под грабићем“) са дубоким понирањем у све оне титраје бића која, и каткад поред своје природне скучености, иду до покушаја метафизичких узлета и понирања. Када се и после дистанце од више од пола века сагледају неке од приповедака *Лица* не може а да се не осети ретко и изузетно мајсторство које Андрић остварује у обликовању оваквог прозног жанра, односно да се не закључи да се управо Андрић у оквиру кратке приче уврштава у ред најбољих писаца које имамо. Не видимо зашто би овакво његово усмерење било осенчено врхунским остварењима у развијенијој епској форми: оно је више сведочанство о ширењу једног особеног и ретког књижевног талента на другачије жанровске структуре, а не сведочанство силазне линије, замора или доколице великог писца. Такође треба поменути брижљиво сачињену композицију приповедака у збирци. Иако су ове приповетке настајале у поменутом временском распону од четврт века, објављиване по новинама и часописима у различитим приликама, а и тематски су врло разнородне, писац тежи да их узглоби у целину збирке, да их повеже вишом идејном замисли наглашеној у уводној приповеци по којој и збирка добија своје име. Оне су ређане и по својој хронолошкој утемељености – од приповедака руралне тематике („Зими“, „Разговор“, „Сан и јава Под грабићем“, „Прича о соли“...) чији су јунаци фиксирани у временима под турском владавином, преко приповедака у којима се, посредно, тематизује аустријска окупација („Свечаност“, „Штрајк у ткаоници ћилима“), до приповедака где су јасно присутни мотиви светских ратова („На сунчаној страни“, „Сунце“, „Разарања“) и савремених, поратних времена („Ђорђе Ђорђевић“, „На стадиону“, „Игра“, „Летовање на југу“).

Посебно је занимљиво, и разумљиво, које од приповедака из збирки критичари издвајају као ретке изузетке у иначе негативно оцењеним *Лицима*. То су, код свих поменутих тумача, приповетке које се у оквиру збирке сврставају у дуже приче, односно у којима се шири фабуларни распон и достиже својеврсна наративна обухватност у реализовању мотивског садржаја а која је прихваћена као иманентна особеност Андрићеве прозе. Зоран Гавриловић ће из *Лица* издвојити приповетку „Свечаност“ као „једину праву, коначно уобличену приповетку“: „Збирка *Лица* неће, сем `Свечаности` украсити Андрићево дело“.[15] Петар Џаџић и Предраг Палавестра антологијски квалитет препознаће једино у „Летовању на југу“: „`Летовање на југу` је велики, светао печат савршености на самом крају ове књиге, која нам приказује један неантологијски вид Андрићеве

[15] Гавриловић, Зоран, *нав. дело*, стр. 10.

прозе“,[16] поентира Петар Џаџић, док Палавестра њу изузима од осталих говорећи о њој као о „дивној причи која највише и најсигурније одређује мерило којим треба мерити читаву књигу пошто је у тој приповеци дата не само пуна мера изузетног Андрићевог талента него и потврда надмоћи специфичног андрићевског реализма над њему неприкладним схематичним пресликавањем слика из живота“.[17] Такође, у поменутим краћим текстовима посвећеним објављивању *Lica* Милисав Мирковић (*Mladost*, 1. јун 1960) и Мира Боглић (*Vjesnik*, 9. јун 1960) издвојиће као бољу у збирци такође дужу приповетку „Ђорђе Ђорђевић“.

Оно што такође говори о хоризонту очекивања који није био зрео да прихвати једног другачијег Андрића јесте суд који су поменути критичари изрекли о једној од најбољих приповедака у збирци а можда и целокупном Андрићевом опусу. Наиме, што највише изненађује али је свакако и додатно индикативно, јесте сврставање „Бајрона у Синтри“ међу најнеуспелије приповетке у *Лицима*. Док Џаџић ову приповетку ни не помиње у свом тексту, Гавриловић ће за њу отворено рећи да припада приповеткама које су „само успутне асоцијације које ће се тешко претворити у праву приповетку; такав је фрагмент `Бајрон у Синтри`, у којем има само један бледи литерарни тренутак: опис усана португалских жена. Све остало је миран и без претензија опис.“[18] Једино Мидхат Бегић, разумевајући поетички заокрет учињен у *Лицима*, приповетке „Бајрон у Синтри“ и „Сунце“ сврстава у оне које су „на ивици прозне поеме“.[19]

У мајсторски грађеној приповеци, која је сва од флуидних наговештаја и унутарње психолошке драматичности, у укрштају онога што припада спољном свету са „мућевитим визијама“, а не у развијеној епској наративности, приповедач читаоца суочава са дејством лепоте која у „чулнику“, какав је Бајрон доиста и био, отвара поноре и буди до тада неслућене димензије у којима се остварује оно што ни у жудњи не може прецизно да се одреди. Андрић, чија проза садржи читав спектар изузетних психолошких карактеризација јунака који су робови својих страсти (сетимо се само Анике, Мустафе Мацара или Челеби Хафиза) и у овој приповеци, али на један готово лирски начин, приповеда о паклу „који је у ствари живот сваког чулника“[20] јер незасита жеља стално изнова тражи

[16] Џаџић, Петар, *нав. дело*, стр. 16.

[17] Palavestra, Predrag, *nav. delo*, str. 3.

[18] Гавриловић, Зоран, *нав. дело*, стр. 10.

[19] „Dvije kraće priče *Bajron u Sintri* i *Sunce* sasvim su na ivici prozne poeme, krcate ritmovima i slikama, i ta pojava nas učvršćuje u uvjerenju o izvesnoj kolebljivosti piščevoj i izboru strukture nekih priča iz *Lica*. Pisci s dubokim osjećajem književne strukture, a takav je i Ivo Andrić, nameću nam da u njihovom djelu tražimo i estetski ključ čitanja i svoj čitalački odnos prema njima“ (Begić, Midhat, *nav. delo*, str. 214).

[20] Ivo Andrić, *Lica*, Mladost, Zagreb, 1960, str. 26.

нови предмет жудње, а испуњење задовољства не доноси смирење већ само продужава патњу. Амбивалентност оваквих јунака можда је једна од литерарних опсесија писца који је у свом приватном и друштвеном животу био оличење господствености, одмерености и опрезности у речима и опхођењу. Мазохистички хедонизам романтичарског песника досегао је у Андрићевој приповеци онај ниво изнад којег се није могло даље, осим у сасвим другачијим мерама одређене просторе готово религиозног обожења Малог створења (little creature) како је Бајрон у мислима називао неименовану португалску девојчицу која га је занела. (У приповеци стоји да је она само „девојчица неодређених година", а у концепту приповетке који се чува у Личном фонду Иве Андрића у Архиву Српске академије наука и уметности, под сигнатуром ИА–185, на четвртој страни рукописа, та одредница је додатно прецизирана допуном „између 11–14" година, што писац у свим каснијим штампаним издањима ове приповетке хотимично изоставља. Занетост лепотом некога ко је готово дете, а опет са свим развијеним атрибутима женске сензуалности, додатно табуизира било какву могућност даље реализације снажне и несхватљиве страсти која обузима главног јунака). Треба поменути да је ова приповетка први пут објављена у божићном броју *Политике* 6–9. јануара 1935. године, а до следећег издања, када је објављена у оквиру збирке *Lica* (1960), прошло је четврт века. Занимљиво да у послератном периоду, када је Андрићева књижевна репутација била на врхунцу и када готово ниједан државни празник није прошао а да нека приповетка овог писца није изашла (врло често и поново објављена) у неком од најзначајнијих тадашњих југословенских гласила (најчешће *Политици, Борби, Vjesniku* или *Ослобођењу*), приповетка „Бајрон у Синтри" не доживљава поновно издање. Чини нам се да је Андрић са својим профињеним осећајем за тренутак и личну сигурност схватио да послератно време није било време за причу о екстравагантном и перверзном енглеском племићу, нити је критика била спремна да прихвати начин на који је у њој укрстио фактографско и фикционално.

Лиризација прозног израза и брисање јасне границе између стварног и нестварног, реалношћу одређеног и халуцинантног, битна је одлика последње Андрићеве збирке. Не само у „Бајрону у Синтри", већ и у другим приповеткама „Летовању на југу", „Сан и јави Под грабићем", „Игри", „Лову на тетреба", „Свечаности", „Сунцу" титра нешто флуидно и спиритуално, „магличасто неодређено" како би рекао Предраг Палавестра, односно „чудно, помало фантастично" што је у „Летовању на југу" издвојио Петар Џаџић у својој критици. А управо та склиска линија између јаве и сна, могућег и ирационалног, подвучена је хотимично у „малој књизи малих приповедака". О томе сведочи и крај приповетке „Летовање на југу", који је писац у последњој, штампаној верзији при-

поветке битно изменио остављајући читаоцу отворене просторе у којем су истовремено функционални планови спиритуалног и нестварног. У непотпуном дактилограму рукописа који се чувају у Личном фонду Иве Андрића у Архиву Српске академије наука и уметности под сигнатуром ИА–244, посебно је значајна последња, седма страна која је поништена прецртавањем. Односно, у питању је завршетак приповетке, тачније разрешење професоровог нестанка, који је у овој одбаченој верзији сасвим другачији од оног који познајемо у штампаним издањима *Летовања на југу*. На седмој страни дактилограма професор је после нестанка четвртог дана пронађен жив и здрав, али у стању својеврсног лудила у којем не препознаје блиске особе око себе и одбацује да се врати у реалност, те тежи да побегне и настави своје путовање по околним планинским врлетима. Професорово лудило, те новинска вест да је након принудног повратка у Беч смештен у душевну болницу, одбачено је као разрешење његовог мистериозног нестанка у завршној верзији приповетке.[21] Писац се одлучује да, могли бисмо рећи, крај остави отвореним, односно да књижевним јунацима и читаоцу не разјасни нестанак главног јунака. Непроналажење професора нити његовог тела, отвара просторе ка мистериозном и спиритуалном, ка неким новим видовима егзистенције и доживљаја света којима Андрић није био склон у раним приповеткама, али у овој својој позној збирци, посебно у поменутим антологијским приповеткама, шири свој поетички опсег и уводи новине у приповедну нарацију које књижевна критика није била спремна да прихвати и разуме.

„Књижевник, који се не мења, жалосна је фигура",[22] рекао је у једном свом интервјуу велики Андрићев савременик Милош Црњански.

---

[21] Део непотпуног дактилотекста, који је поништен прецртавањем, гласи: „Austriskog profesora pronašli su tek četvrtog dana, negde u gustim šumama ispod Učke, gde je dospeo verući se putevima, puteljcima i bespućima. Bio je preplanuo od sunca, neobrijan, izgreban i omršao, a ono malo odela na njemu pocepano i prljavo. Na poziv da se vrati nije odgovorio ništa, nastojeći da produži svoje penjanje. Kad su ga poveli, pošao je mirno. Ali kad god bi malo zastali na putu, on je pokušavao da se oslobodi i da nastavi svoje veranje uz planinu. / Doveden u mesto, nije poznao svoju ženu koja je istrčala pred njega i zagrlila ga. Gledao je iznad glava onih koji su pokušavali da ga dozovu i urazume, a mišići na licu poigravali su se i grčili se kao od prejake svetlosti. Morali su ga čuvati i danju i noću da ne izađe i ponovo ne krene na svoje putovanje – uzbrdo. / Posle dva dana stigao je iz Beča profesorov brat; bolesnik nije ni njega poznao. A već sutradan odveli su izgubljenog čoveka u Beč. I naše i austriske novine javile su da je nestali turist pronađen živ i zdrav, ali pred lekare bečke duševne bolnice, u koju je profesor odveden, postavio se težak zadatak: slučaj profesora Norgesa." (*Нейотйун дактилотекст йрйовешке* „Летовање на југу", Лични фонд Иве Андрића, Архив Српске академије наука и уметности, сигнатура ИА, 244, стр. 7)

[22] Црњански, Милош, Разговор са Николом Дреновцем, цитирано према Милош Црњански, *Есеји и чланци II*, L'Age d'Homme : Lausanne, Задужбина Милоша Црњанског : Београд, 1999, стр. 478.

Критичари који су били искрени поштоваоци Андрићевог дела нису били тог мишљења. Отуд нису били кадри да у *Лицима* препознају додатне вредности којима је овај писац изнова потврдио своје високо место у традицији српске књижевности.

ЛИТЕРАТУРА

Andrić, Ivo, *Lica*, Mladost, Zagreb, 1960.

Андрић, Иво, *Рукопис-концепт приповетке CINTRA*, Лични фонд Иве Андрића, Архив Српске академије наука и уметности, под сигнатуром ИА, 185.

Андрић, Иво, *Непотпун дактилотекст приповетке Летовање на југу*, Лични фонд Иве Андрића, Архив Српске академије наука и уметности, под сигнатуром ИА, 244.

Begić, Midhat, „Ivo Andrić: *Lica*", *Izraz*, br. 9, septembar 1960, str. 211–216.

Boglić, Mira, „*Lica* Ive Andrića", *Vjesnik*, 9. jun 1960, str. 8.

Гавриловић, Зоран, „Иво Андрић: *Лица*", *Борба*, бр. 132, 5. јун 1960, стр. 10.

Mirković, Milosav, *Ivo Andrić Lica*, Mladost, god. V, br. 190, 1. jun 1960, str. 6.

„Мале тајне великог неимара", разговор са Ивом Андрићем, *Вечерње новости*, 23. јул 1967, стр. 9.

Palavestra, Predrag, „Kobna obaveza velikih", *Književne novine*, br. 121, 17. jun 1960, str. 3.

Преписка коју је Иво Андрић водио са Григором Витезом, уредником издавачког предузећа Младост а поводом објављивања *Лица*, као и уговори у вези са овим издањем, архивска грађа *Задужбине Иве Андрића*, под сигнатуром ИА 595

Џаџић, Петар, „Иво Андрић: *Лица*", *Политика*, бр. 16811, 19. јун 1960, стр. 16.